

Examining the role of elites and religious authorities in the convergence of Shiites in Iran and Iraq

Ardashir Asgary Gandomani¹ , Ali Mohammad Haghighi^{*2} , Amin Ravanbod³

1. Department of Political Science, Lam.C., Islamic Azad University, Lamerd, Iran. Email: 6299716800@iau.ir

2. Department of Political Science, Lam.C., Islamic Azad University, Lamerd, Iran. (Corresponding Author), Email: am.haghighi52@iau.ac.ir

3. Department of Political Science, Lam.C., Islamic Azad University, Lamerd, Iran. Email: aravanbod@iau.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
2026-01-06

Accepted:
2026-02-24

Keywords:

Shia,
religion,
Iraq,
Iran,
expansion of Shia

Abstract

Iran and Iraq are two countries that are both Shiite majority, located next to each other and have interacted with each other religiously for centuries, regardless of economy, race, and politics.

After the victory of the Islamic Revolution in Iran, Shiites around the world, especially in these two countries, came to believe that through unity they could be effective in their societies and regain their rights. Extensive efforts have been made in this regard, but they have also faced obstacles.

The interaction of religious elites and authorities over the past two decades has fostered a sense of shared global Shiite identity, one that transcends national boundaries. This identity is based on the teachings of Ashura, expectation, justice, and resistance. As a result, the convergence between Iran and Iraq has become not merely political, but also cultural, social, and theological.

The results of this research show that the Shiite religion has always been oppressed in countries other than Iran, even in countries where the majority of the population is Shiite. On the other hand, with the victory of the Islamic Revolution led by Imam Khomeini (RA), attention and restriction of Shiite groups, especially Twelver Shiites, has taken a different form. The reality is that Shiites do not have a significant population in North Africa and other continents other than the Middle East, and since most of the countries in the region are Sunni and, under American orders, are hostile to the Islamic Republic of Iran, this hostility is automatically transferred to the Shiites and puts them under pressure and oppression from all sides.

Cite this article: Asgary Gandomani, Ardashir; Haghighi, Ali Mohammad; Ravanbod, Amin (2026). Examining the role of elites and religious authorities in the convergence of Shiites in Iran and Iraq. *he Journal of Research on the History of Iran in the Islamic Period*, 3(8), 97-118.

© The Author(s).

Publisher: Islamic Azad University
Science and Research Branch

Introduction

Iran and Iraq are two countries that are both Shiite majority countries and have been interacting with each other religiously for centuries, regardless of economy, race, and politics. After the victory of the Islamic Revolution in Iran, Shiites around the world, especially in these two countries, came to the conclusion that through unity they can be effective in their societies and regain their rights. Extensive measures have been taken in this regard, but they have also faced obstacles. In this study, an attempt will be made to examine the situation of Shiites in the two countries, the Islamic Republic of Iran and Iraq, by examining three indicators (religious authority, capacity to communicate with elites, supremacy, and racism) among the two countries where Shiites have an absolute majority, and then the role of the Islamic Republic of Iran in improving this situation will be examined.

Conclusion

In assessing the status of Shiites in countries that constitute the majority of the population (Iran, Iraq) with three indicators of religious authority; capacity for communication with elites; and supremacy and racism, the following results were obtained: Shiite religion has always been and will always be oppressed in countries other than Iran, even in countries where the majority of the population is Shiite. On the other hand, with the victory of the Islamic Revolution led by Imam Khomeini (RA), attention and restriction of Shiite groups, especially Twelver Shiites, has taken a different form. The reality is that Shiites do not have a significant population in North Africa and other continents other than the Middle East, and since most of the countries in the region are Sunni and are hostile to the Islamic Republic of Iran under the orders of the United States, this hostility is automatically transferred to Shiites and puts them under pressure and oppression from all sides.

Today, the geopolitical conditions of the West Asian region have become so established that no regional or trans-regional power is able to make major decisions without considering the Shiite political elite.

The most important result of the developments in recent years in the region is the increase in the areas of capacity building in the foreign policy of countries with a Shiite majority, which is of course more consistent with the conditions of the Islamic Republic of Iran and the Islamic Republic of Iraq. In recent years, the process of gaining power of the Shiites and their participation in political relations has been so rapid and extensive that many countries in the Persian Gulf with Sunni majorities and reactionary governments speak of the formation of a Shiite crescent and acknowledge the increasing role and influence of the Shiites in international equations.

It seems that just as the international situation shows that the Shiites have found a better position, the Shiite countries should play a greater role by understanding their capabilities and areas of influence. The West Asian region has always been a crisis-prone region and has had its own crises in each period. For example, in recent years, popular uprisings against reactionary rulers, the Syrian crisis and the presence of trans-regional terrorists in this country, the sudden attack of terrorists known as ISIS in Iraq, and periodic tensions between the Zionist regime and the popular resistance of Hamas and Hezbollah can be mentioned. In all these crises, trans-regional powers are trying to play a role and show themselves as mediators of all developments and crises. It is better for the Shiites, relying on their spiritual and ideological power on the one hand and having common national and regional interests on the other, to resolve regional crises themselves and to stop foreigners from encroaching on the rich resources of their countries, including their oil resources, as soon as possible.

بررسی نقش نخبگان و مراجع دینی در همگرایی شیعیان ایران و عراق

اردشیر عسگری گندمانی^۱، علی محمدحقیقی^۲، امین روانبد^۳

۱. گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران. پست الکترونیک: 6299716800@iauu.ir

۲. گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران. (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: am.haghighi52@iauu.ac.ir

۳. گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران. پست الکترونیک: aravanbod@iauu.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵	
کلید واژه‌ها: شیعه، مذهب، عراق، ایران، گسترش شیعه	ایران و عراق دو کشوری که هر دو با اکثریت شیعه، در کنار یکدیگر واقع شده و طی قرن‌ها صرف‌نظر از اقتصاد و نژاد و سیاست، به لحاظ مذهبی با یکدیگر تعامل داشته‌اند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، شیعیان در سراسر جهان، خصوصاً در این دو کشور به این نظر نزدیک شدند که با وحدت می‌توانند در جوامع خود مؤثر بوده و حقوق خود را باز یابند. در این ارتباط اقدامات گسترده‌ای انجام شده ولی با موانعی نیز روبه‌رو شده‌اند. تعامل نخبگان و مراجع دینی طی دو دهه اخیر، سبب تقویت احساسی از هویت مشترک جهانی شیعه شده است، هویتی که از مرزهای ملی فراتر می‌رود. این هویت مبتنی بر آموزه‌های عاشورا، انتظار، عدالت‌خواهی و مقاومت است. در نتیجه، همگرایی ایران و عراق صرفاً سیاسی نیست، بلکه فرهنگی، اجتماعی و الهیاتی نیز شده است. نتایج و یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد مذهب شیعه همواره در کشورهای دیگر به غیر از ایران حتی در کشورهای که اکثریت جمعیت با شیعیان است، همواره در مظلومیت به سر برده و می‌برد، از سوی دیگر، با توجه به پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) توجه و محدود کردن گروه‌های شیعی به خصوص شیعیان اثنی‌عشری شکل دیگری به خود گرفته است. واقعیت آن است که شیعیان در شمال آفریقا و دیگر قاره‌ها به غیر از خاورمیانه جمعیت قابل توجهی ندارند و از آن‌جا که بیشتر کشورهای منطقه سنی مذهب هستند و تحت اوامر آمریکا با جمهوری اسلامی ایران دشمنی دارند، بنابراین این دشمنی به طور خودبه‌خودی به شیعیان منتقل شده و آن‌ها را از هر جهت تحت فشار و سرکوب قرار می‌دهد.

استناد: عسگری گندمانی، اردشیر؛ حقیقی، علی محمد؛ روانبد، امین (۱۴۰۵). بررسی نقش نخبگان و مراجع دینی در همگرایی شیعیان ایران و عراق. تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، ۳(۸)، ۹۷-۱۱۸.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

تشیع که از اوان پیدایش پدیده‌ای مذهبی، سیاسی بوده است تا دینی، توسط ایرانیان در سده نخست اسلامی پشتیبانی شد که با تکیه بر آن با دستگاه خلافت رویارویی کردند. در دوره صفوی هم با افزایش آن مردم را به پایداری در برابر عثمانی برانگیختند. تا این مقطع شیعه کارکرد تاریخی خوبی داشته است، اما از دوره قاجار مناسبات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی جهان دگرگون شد و شیعه نیز کارکرد شایسته خود را از دست داد (محمدپور، ۱۳۸۴: ۲۵۵).

اما بعد از دهه هفتاد میلادی (۱۹۷۹م) و وقوع انقلاب اسلامی در ایران و جنگ داخلی در لبنان، شیعه را به عنوان یک عامل ژئوپلیتیک مطرح ساخت. کشورهای منطقه‌ای و فرماندهی‌های باید قدرت سیاسی و معنوی شیعیان را به عنوان واقعیت غیرقابل انکار منطقه غرب آسیا بپذیرند و در معادلات مهم بین‌المللی آن را لحاظ کنند. از طرف دیگر باید در نظر داشت که شیعه به عنوان یک مذهب، به هیچ وجه محلی و منطقه‌ای نیست و از یک اندیشه جهانی و عام‌گرا برخوردار است و زمینه‌های حضور آن در نقاط مختلف جهان وجود دارد. هرچند باید اذعان کرد که شیعیان در اغلب کشورهای اسلامی به جز جمهوری اسلامی ایران، در شرایط نامناسبی هستند اما مسلم است که در دهه‌های اخیر تحقق انقلاب اسلامی نقش تعیین‌کننده‌ای در بازیابی هویت شیعی در یک مقیاس جهانی و در میان کل مسلمانان ایفا کرده است (فولر، ۱۳۷۷: ۳۱۱). یکی از علت‌های اساسی مقابله دولتمردان این کشورها نیز با انقلاب اسلامی در همین موضوع است که شیوه انقلاب اسلامی الگو نشود.

مرجعیت دینی

مرجعیت یکی از عناصر بنیادین هویت شیعه دوازده‌امامی است، چرا که نهادی است که این دسته از شیعیان در مسایل فقهی، روابط اجتماعی و خداشناسی به آنها رجوع می‌کنند. به واقع هر شیعه دوازده‌امامی کم و بیش می‌بایست در همه زمینه‌های زندگی خود از دستورات یک یا چند مجتهد پیروی کند. از سوی دیگر مراجع به منزله نماینده امام معصوم، دارای اهمیت سیاسی نیز می‌باشد. آنها به دلیل تخصص و عدالتشان به هنگام غیبت امام معصوم، شایسته‌ترین افراد برای هدایت امت هستند. از این رو، مراجع با توجه به جایگاه والای خود در جوامع شیعی، حتی هنگامی که قدرت را در اختیار نداشته‌اند، دارای نفوذ سیاسی چشمگیری بوده‌اند و شیعیان در مسایل مختلف سیاسی همچون ناسازگاری با حکومت، جهاد تشکیل گروه‌های سیاسی و موارد دیگر به آنان مراجعه می‌کرده‌اند.

ظرفیت ارتباط با نخبگان

نخبگی گرچه با قدرت و ساختار سیاسی رابطه مثبت دارد، اما در رابطه با شیعیان به دلیل دور بودن آنها از مناصب سیاسی برای سال‌های متمادی، نحوه تأثیرگذاری آنان در دوره‌های مختلف دستخوش تحولات متعددی بوده است. با این حال ساختار اندیشه‌ای و درون مبارزاتی نخبگان شیعی در طی سده‌ها و دهه‌های گذشته از بین نرفته است. از عمده‌ترین علل اصلی گرایش سیاسی نخبگان شیعی ریشه‌دار بودن آن در مذهب تشیع است.

شیعیان در سال‌های اخیر به نسبت دهه‌های گذشته خواستار جایگاه سیاسی متناسب جمعیت‌شان در کشورهای منطقه هستند. تا پیش از این حاکمان سنی مذهب با محدود کردن شیعیان و سرکوب خواست‌های آنان حکومت می‌کردند اما در سال‌های اخیر نخبگان

سیاسی شیعه به دنبال سهم‌خواهی در مناسبات سیاسی هستند و این ایجاب کرده است تا شیعیان در حوزه‌های فعالیت سیاسی متشکل‌تر وارد شده و در بسیاری از موارد به مناصب سیاسی هم دست یافته‌اند (فولر، ۱۳۷۷: ۱۸۷). شیعیان از همان آغاز تشکیل، دارای ادعای سیاسی بوده‌اند. بین مذاهب اسلامی شیعیان با انتساب به ائمه‌معصومین (علیهم‌السلام) خود را نزدیک‌تر به اندیشه‌های دینی خواست قرآن و پیامبر (ص) می‌دانسته‌اند و بر اعتقادات خود پایدار بوده‌اند.

هرچند این امر هیچگاه سبب نشده است تا شیعیان خود را برتر مطلق بدانند و به نوعی ناسیونالیسم دینی راه بیندازند. مرجعیت شیعه همواره داعیه‌دار وحدت بین فرق و مذاهب اسلامی بوده است نشانه‌های بسیاری از این دست فتاوا و اندیشه‌های مرجعیت شیعه را می‌توان در تاریخ گذشته و در تاریخ معاصر و به ویژه در سال‌های اخیر یافت.

هرچند قدرت سیاسی شیعیان در هریک از کشورهای مورد مطالعه در سال‌های اخیر دستخوش تحولات عدیده‌ای بوده است اما برای یافتن راه‌حلی ژئوپلیتیک برای نزدیکی بیشتر و راهبردی‌تر کشورهایی با اکثریت شیعه مطالعه براساس این چند شاخص واحد می‌تواند بسیار راهگشا باشد. در ادامه به تفکیک کشور مطالبی ارائه خواهد شد:

جمهوری اسلامی ایران

نزدیک به ۸۰ درصد از ایرانیان خود را مسلمان شیعه (دین رسمی کشور) می‌دانند و حدود ۱۸ درصد مسلمان سنی و صوفی هستند. ۲ درصد باقی‌مانده اقلیت‌های مذهبی ایران را تشکیل می‌دهند که زرتشتیان، یهودیان و مسیحیان از آن جمله‌اند.

در اصل ۱۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اسلام و مذهب جعفری دوازده‌امامی دین رسمی است و سایر مذاهب اسلامی که در قانون اساسی به آنها تصریح شده شامل مذاهب چهارگانه اهل سنت (حنفی، شافعی، حنبلی، مالکی) و شیعیان زیدی (چهار امامی) نیز قانونی و دارای احترام کامل می‌باشند. همچنین در اصل ۱۳ قانون اساسی، ایرانیان مسیحی، یهودی و زرتشتی به عنوان اقلیت دینی پذیرفته شده‌اند و می‌توانند در حدود قانون بر اساس کیش خود عمل نمایند و در مجلس شورای اسلامی نیز کرسی نمایندگی دارند (لاری، ۱۳۹۱: ۷۶).

در جمهوری اسلامی ایران طبق اصل ۱۲ قانون اساسی در کنار دین رسمی اسلام، ادیان قانونی کلیمی، مسیحی، زردتشی، از آزادی بهره‌مند هستند و همچنین در کنار مذهب رسمی یعنی شیعه مذاهب اربعه اهل سنت (حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی) و مذهب زیدیه که چهار امامی هستند آزادند. اما برای دین و مذهب رسمی بعضی از مزایای اجتماعی مقرر گردیده است چنان که برای تصدی بعضی از مسئولیت‌ها شرط مسلمان بودن یا شیعه بودن را لازم دانسته‌اند؛ در جمهوری اسلامی ایران ادیان نام برده در سه چیز آزاد می‌باشند: در انجام دادن مراسم مذهبی، در تعلیم و تربیت، و در احوال شخصیه و رسیدگی به دعاوی مربوط به احوال شخصیه راجع به پیروان مذاهب قانونی بر طبق فقه خودشان در دادگاه‌ها رسمیت دارد. همچنین این حق داده شده که در مناطقی که پیروان یک مذهب از اکثریت برخوردارند مقررات محلی آن منطقه بر طبق همان مذهب در حدود اختیارات شوراها وضع گردد (صفار، ۱۳۸۳: ۱۶۴).

انقلاب اسلامی زمینه حضور و پویایی جمعیت شیعه کشور در امور سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را به صورت وسیعی فراهم کرد. تشکیل حکومت دینی بر اساس مبانی اسلامی و شیعی، مهم‌ترین عامل قدرت گرفتن شیعیان در کشور بوده است. البته از آن جا که انقلاب اسلامی در داخل مرزهای کشور محصور نشده است و توانست در گستره منطقه و نظام بین‌الملل مؤثر واقع شود، شیعیان سایر کشورها نیز تحت تأثیر انقلاب اسلامی قرار گرفتند.

با وقوع انقلاب اسلامی رفتار سیاسی شیعیان در تمام کشورهای اسلامی تحت تأثیر این واقعه از نشانه های عدالت‌گرایی، آخرت‌گرایی و موعودگرایی برخوردار شد و مقاومت شیعیان در تمامی کشورهای خاورمیانه افزایش یافت. علاوه بر این با تغییرات ایجاد شده در روحیه، تمایلات و رفتار شیعیان زمینه برای ظهور جنبش‌های شیعی در خاورمیانه به وجود آمد، به گونه‌ای که این نیروها بر فضای سیاسی و اجتماعی منطقه تأثیر گذاشتند. در این میان باید توجه داشت که نظام جمهوری اسلامی ایران از طریق الگوهای رادیکال و مداخله‌گرایانه مبادرت به هویت‌سازی شیعه در خاورمیانه و خلیج فارس نکرد، بلکه در واقع نظام سیاسی جدید ایران تنها از هویت سیاسی شیعیان که تحت تأثیر فشارهای سیاسی و ساختاری منطقه شکل گرفته بودند حمایت کرده و این حمایت باعث افزایش اعتماد به نفس شیعیان برای مقابله با شرایط سیاسی و اجتماعی شد. در واقع انقلاب ایران توانست به شیعیان منطقه خاورمیانه جسارت از دست رفته را بازگرداند و این امر باعث افزایش مقاومت شیعیان در برابر نظام‌های سیاسی و کاهش انزوای آنها شد. البته نه تنها شیعیان خاورمیانه بلکه شیعیان کشورهای دیگر مناطق جهان نیز جسورانه هویت شیعی خود را اظهار داشتند، مراسم عبادی‌شان را به جا آوردند و نارضایتی خود را از حکومت موجود بیان کردند (جاودانی مقدم و نصوحیان، ۱۳۸۸: ۱۰۷).

پس از انقلاب مجموعه‌ای از نظام اعتقادی، ارزش‌ها و نمادهای مذهب تشیع که از منابع شیعی به دست می‌آید و مبنای تدوین قانون، تصمیم‌گیری‌ها، تشکیلات حکومتی و فعالیت جریان‌های مختلف در کشور بوده است. قانون اساسی که مادر سایر قوانین و ایجاد تشکیلات حکومتی و تعیین وظایف و اختیارات آنها می‌باشد بر اساس فرهنگ تشیع تدوین شده است.

هم چنین سنت‌های اسلامی و شیعی، اعیاد مذهبی، نمادهای مذهبی، پس از تشکیل حکومت دینی در ایران احیا شد. همچنین ارزش‌های مکتب تشیع همچون انتظار، جهاد و شهادت، اجتهاد، حجاب و مراسم مذهبی به عنوان اموری مقدس مورد احترام واقع شده است به گونه‌ای که در همه شهرها و روستاها شاهد نمادهای مذهب شیعه متجلی می‌باشد. البته در سال‌های اخیر رشد جمعیت تشیع با کندی مواجه شده است و این مسئله نیازمند توجه مسئولین می‌باشد (مشهدی فراهانی، ۱۳۹۲: ۹۸).

نقش مرجعیت شیعه ایرانی

یکی از مهم‌ترین پایه‌های دین اسلام و به ویژه مذهب تشیع اعتقاد به روحانیت و مرجعیت و اهمیت نقش آنها در مسائل جامعه می‌باشد. در دوران معاصر مرجعیت شیعه جایگاه مهمی در تاریخ معاصر ایران ایفا کرده است. دو دلیل مهم در این امر دخیل بوده است: مسئله اول این است که اسلام و به ویژه آموزه‌های تشیع نقش مهمی در هویت‌بخشی به مردم ایران دارد و به همین دلیل اصول این مکتب مورد پذیرش اکثریت مردم واقع شده است. همچنین به دلیل اعتقاد به مرجعیت و رهبری به عنوان ادامه‌دهندگان راه ائمه معصومین (ع) این قشر همواره مورد پذیرش و احترام توده مردم بوده و بیشتر حوادث بزرگ تاریخی توسط مرجعیت شیعه به انجام رسیده است و به این ترتیب می‌توان گفت روحانیت نقش مهمی در تحولات تاریخی معاصر به عهده داشته است. البته مسئله خودباوری مرجعیت و روحانیت در توانایی تأثیرگذاری بر جریان تاریخ و احساس تکلیف و وظیفه آنان مبنی بر لزوم حضور در امور سیاسی و اجتماعی را در کسب این جایگاه نباید از نظر دور داشت. چرا که اگر مرجعیت به این باور نرسیده بودند که توانایی تأثیر بر مسائل کلان حکومتی دارند و یا در صورتی که حوزه دین و سیاست را از یکدیگر تفکیک می‌کردند روند حوادث به گونه‌ای دیگر رقم می‌خورد (متقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۸۹).

انقلاب مشروطه، کودتای ۱۳۳۲، جنبش ملی شدن صنعت نفت از جمله وقایعی است که روحانیت و مرجعیت در وقوع آنها تأثیر تعیین‌کننده داشته‌اند. در تمام قیام‌ها وقایع دوران معاصر روحانیون نقش مهمی در مبارزات ایفا کرده‌اند و حتی روحانیت و مرجعیت شیعه در رأس مبارزات قرار داشته‌اند.

اوج این خودباوری و احساس تکلیف و تبعیت مردم از مرجعیت و رهبری را در انقلاب اسلامی می‌توان مشاهده کرد. پس از این نهضت‌ها وقوع انقلاب اسلامی به رهبری منحصر به فرد امام خمینی (ره) توانست به پیروزی دست یابد. اگر روحانیت و مرجعیت رهبری انقلاب را به عهده نمی‌گرفت، بی‌شک این انقلاب به وقوع نمی‌پیوست. چرا که روحانیت در به صحنه آوردن مردم نقش اول را داشت، همه پژوهشگران و تحلیل‌گران داخلی و خارجی نیز به این موضوع اذعان دارند که ویژگی منحصر به فرد انقلاب اسلامی ایران نقش مذهب و روحانیت در پیروزی آن بوده است (لاری، ۱۳۹۱: ۸۷).

پس از انقلاب به دلیل تشکیل حکومت اسلامی نقش مرجعیت بیش از پیش نمایان شده است و روحانیت محور تشکیل حکومت بوده و با حضور چشمگیر خود در تمام جریان‌های سیاسی همواره از کیان فرهنگی و سیاسی انقلاب و جمهوری اسلامی دفاع کرده است و به این ترتیب نقش مهمی در حفظ شاکله و اصول و ماهیت انقلاب اسلامی داشته است.

دلایل ارتقای مرجعیت شیعه

به چند دلیل مهم جایگاه روحانیت نسبت به قبل از انقلاب اسلامی ارتقا یافته است:

- پس از انقلاب اسلامی اقبال مردم به مرجعیت نسبت به گذشته بیشتر شده و این موضوع سبب شده است که روحانیت و مرجعیت در پیشبرد حکومت اسلامی مؤثر واقع شوند (همان).

- پس از انقلاب بسترهای شکل‌گیری حکومت دینی فراهم شد و از آنجا که یکی از پایه‌های اساسی حکومت دینی حضور روحانیت و مرجعیت در تشکیل حکومت بود، زمینه‌ای فراهم شد تا روحانیت به ایفای وظایف خود بپردازد. پس از انقلاب اسلامی ماهیت حکومت تغییر بنیادی کرد و از پادشاهی به حکومت اسلامی و مردم‌سالاری دینی تغییر شکل داد. یکی از مهم‌ترین ارکان حکومت دینی ولایت مطلقه فقیه می‌باشد. ولایت فقیه یکی از مهم‌ترین مجاری تأثیر مرجعیت بر تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی جامعه می‌باشد به گونه‌ای که پس از انقلاب شاهد نقش غیرقابل انکار رهبری امام خمینی (ره) و امام‌خامنه‌ای مدظله‌عالی در حوادث و مسائل مختلف می‌باشیم. جمهوری اسلامی بر اساس نظریه ولایت فقیه شکل گرفته است. به عبارت دیگر با تشکیل حکومت دینی ساختارهای لازم جهت حضور مرجعیت و روحانیت فراهم شد. مهم‌ترین ساختار ایجاد شده ولایت فقیه و رهبری مردم می‌باشد.

جز ولایت فقیه سایر مراجع نیز، هم از طریق ساختار حکومتی و هم از مجاری دیگر فعال هستند. ساختارهایی همچون مجلس خبرگان، فقهای شورای نگهبان، قوه قضائیه، منحصر به مراجع و روحانیت بوده و تنها از طریق روحانیت اداره می‌شود و آنها می‌توانند از این طریق در امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور فعالیت کنند. البته حضور روحانیون و مرجعیت منحصر به نهادهای گفته شده نمی‌باشد، بلکه نهادهای دیگر هم وجود دارد که حضور در آن مختص روحانیت نمی‌باشد اما روحانیت می‌تواند در آنها حضور داشته باشند. یعنی روحانیون نیز مانند مردم اجازه دارند در صورت احراز صلاحیت متصدی برخی پست‌ها و مسئولیت‌های اجرایی شوند، این منصب‌ها عبارت‌اند از: ریاست جمهوری، ریاست و نمایندگی مجلس شورای اسلامی.

روحانیون و مراجع از طریق ساختارهای غیرحکومتی نیز فعالیت دارند. پس از انقلاب فقها و مراجع دینی آزادی عمل پیدا کرده و با تشکیل دفاتر در شهرهای مختلف و همچنین از طریق حوزه‌های علمیه، مساجد و نمازجمعه توانسته‌اند نقش بی‌بدیلی در تحقق اهداف انقلاب داشته باشند (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۷۸).

اقدامات مراجع شیعه

- **برپایی و تثبیت نظام سیاسی:** مرجعیت در تشکیل جمهوری اسلامی و احیای حکومت مردم‌سالاری دینی نقش غیرقابل انکاری داشته است. علاوه بر آن تثبیت و استحکام نظام سیاسی طی سال‌های پس از انقلاب مدیون تلاش‌ها و اقدامات مرجعیت بوده است.

- **بصیرت‌زایی برای عوام و خواص:** در سیر حوادث پس از انقلاب مرجعیت نقش مهمی در افزایش بصیرت مردم در مسائل سیاسی و فرهنگی داشته‌اند و یکی از وظایف مهم خود را بصیرت‌زایی مردم تعریف کرده‌اند. به ویژه پس از حوادث سال ۸۸ این نقش پررنگ تر شده است (همان).

- **طراحی گفتمان:** یکی از مهم‌ترین کارویژه مرجعیت پس از انقلاب گفتمان‌سازی با هدف هدایت نظام سیاسی به سوی آرمان‌ها و ارتقای کارآمدی نظام سیاسی بر اساس مبانی گفتمان‌های مطرح شده می‌باشد. گفتمان جمهوری اسلامی، گفتمان جهاد و شهادت، گفتمان ولایت مطلقه فقیه، گفتمان بسیج، گفتمان اصولگرایی، گفتمان مردم‌سالاری دینی، جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم، گفتمان عدالت‌خواهی از مهم‌ترین گفتمان‌های تولید شده توسط رهبری و مرجعیت بوده است که چراغ راهنمای حرکت جریان‌های سیاسی بوده است.

- **امر به معروف و نهی از منکر:** هدایت افکار عمومی و آشنایی مردم به وظایف خود در زمینه حمایت از نظام اسلامی؛ - **افزایش همگرایی ملی:** راهکارهایی برای تقویت کارآمدی دستگاه‌های اجرایی در کشور و رفع مسایل و نیازمندی‌های مردم و افزایش رضایت آنان و در نتیجه افزایش همگرایی ملی (همان).

- **مقابله با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم:** مرجعیت از طریق تربیت شاگردان در حوزه علمیه، مجالس وعظ و صدور احکام در رابطه با مسائل مبتلا به جامعه مهم‌ترین نقش را در جبهه دفاع از آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب به عهده داشته‌اند. آگاهی‌بخشی، امیدبخشی، تعلیم و تربیت مردم، جلوگیری از تنش، اصلاح‌گری، وحدت‌بخشی، ترویج فرهنگ اسلامی، تهذیب اخلاق جامعه، روشنگری در جامعه، اجرای احکام اسلام از دیگر اقدامات مهم مرجعیت در جهت هدایت صحیح مردم و نظام اسلامی بوده است.

هر چه هماهنگی علما و مرجعیت با یکدیگر بیشتر باشد تأثیر آنها در جریان‌های سیاسی و فرهنگی نیز بیشتر خواهد شد. روحانیون از آن جا که وابسته به دولت نمی‌باشند توانسته‌اند نقش مهمی در هدایت جامعه و مردم داشته باشند. امام‌خمینی (ره) نیز بر مسئله وابسته نبودن حوزه علمیه و مراجع به دولت تأکید بسیاری کرده‌اند.

پس از انقلاب برخی از روحانیت و مراجع با فاصله گرفتن از آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب بعضاً سبب ایجاد شکاف در بین مردم و دولت شده‌اند و پیامدهای منفی برای نظام سیاسی داشته‌اند. (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۷۹).

در جمع‌بندی این بحث نیز باید گفت خودباوری روحانیت، احساس وظیفه مبنی بر حضور در امور سیاسی و اجتماعی، اعتقاد عمیق مردم به ارزش‌ها و اصول اسلام و به این ترتیب پذیرش مرجعیت و روحانیت توسط مردم و وجود ساختارهای حکومتی و مدنی مهم‌ترین عواملی است که سبب حضور فعال روحانیت و مراجع در ایران شده است و این می‌تواند الگوی سایر کشورهای شیعه‌نشین باشد.

نخبگان شیعی

به جز مرجعیت نخبگان نیز از جمله گروه‌های هستند که در ایران فعال می‌باشند. پس از انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) خواستار بازگشت قدرت به نخبگان مؤمن و معتقد جامعه اسلامی از طریق تغییر نظام سیاسی جدید گردید. از منظر امام (ره) نوع نظام سیاسی و نخبگان حاکم از عوامل مهم و اصلی اصلاح و فساد يك جامعه می‌باشد (حسینی و بهربر، ۱۳۸۹: ۷۸).

با تشکیل حکومت دینی پس از انقلاب فضا برای مشارکت و فعالیت نخبگان شیعه در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی فراهم شد. از سویی ساختار حکومت به شکلی است که نخبگان پس از طی برخی از فرایندهای ویژه می‌توانند در دستگاه حکومت حضور پیدا کرده و در قانون‌گذاری، تدوین سیاست‌های عمومی و نظارت بر دستگاه‌ها نقش فعالی داشته باشند؛ از سویی نیز زمینه برای تشکیل برخی از نهادهای مدنی فراهم شده و نخبگان غیرحکومتی از طریق نفوذ در آنها می‌توانند بر امور جاری کشور تأثیرگذار باشند. از جمله ساختارهای حکومتی گفته شده که نخبگان می‌توانند در آنها حضور داشته باشند می‌توان به مهم‌ترین آنها یعنی قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه اشاره داشت. در قوه مقننه و مجریه نخبگان پس از انتخاب توسط مردم در جایگاهی قرار می‌گیرند که می‌توانند در چرخه تصمیم‌گیری و تولید سیاست‌های عمومی و برنامه‌ریزی‌های تخصصی نقش فعالی داشته و بر روند توسعه کشور تأثیرگذار باشند. در قوه قضائیه نیز پس از طی مراحل ویژه نخبگان می‌توانند صاحب مسئولیت شوند و در اداره حکومت نقش داشته باشند. البته مطالب گفته شده به معنای این نیست که نهادهای مذکور منحصر به نخبگان تشیع می‌باشد. چرا که در قانون اساسی زمینه راهیابی اهل تسنن و اقلیت‌ها به نهادهای مذکور نیز مورد توجه قرار گرفته و آنها می‌توانند با احراز شرایطی که از طریق قانون اساسی تعیین شده در نهادهای گفته شده حضور یابند و منشأ اثر واقع شوند. اما به دلیل این که اکثریت جمعیت کشور را تشیع تشکیل می‌دهد بیشتر افراد حاضر در قوه مقننه، مجریه و قضائیه را نخبگان تشیع تشکیل می‌دهند (جاودانی مقدم و نصوحیان، ۱۳۸۸: ۱۷۶).

اقدامات نخبگان شیعی در حکومت

به جز ساختارهای حکومتی با تشکیل نهادهای مدنی نیز نخبگان می‌توانند بر بسیاری از تحولات تأثیرگذار باشند. احزاب و سازمان‌های غیردولتی از مهم‌ترین نهادهای مدنی است که زمینه فعالیت و مشارکت نخبگان را فراهم می‌کند.

بی‌شک پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امکان ظهور و بروز احزاب فراهم شد و احزاب و گروه‌های سیاسی با اندیشه‌ها و افکار مختلف ظاهر شدند و به ایفای نقش سیاسی پرداختند. گرچه در سال‌های اولیه، احزاب از قاعده‌مندی برخوردار نبودند، اما تشکیل سریع نهادهای نظام و تثبیت پایه‌های انقلاب، امکانی برای قاعده‌مند کردن احزاب فراهم آورد. در قانون اساسی نیز به این مسئله توجه و امکان فعالیت احزاب مشخص شد. از آن جا که انتخابات، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های ظهور و حضور احزاب و گروه‌های سیاسی به شمار می‌رود، در آستانه انتخابات مختلف، شاهد ظهور احزاب یا ائتلاف‌های حزبی و تشکیل جمعیت‌ها و جبهه‌های گوناگون هستیم.

این امر، نشان‌دهنده اهمیت انتخابات از دید احزاب و همچنین نقش مؤثر و کارایی احزاب در مسئله انتخابات است. پس از انقلاب احزاب بسیاری تشکیل شده است که برخی از آنها ادامه مسیر داده و برخی نیز به دلیل معاضدت با انقلاب و اهداف حکومت حذف شده‌اند. از مهم‌ترین احزاب فعالی که در کشور فعال می‌باشند می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- احزاب اصلاح‌طلب (یا اپوزیسیون حکومتی): که شامل دو جریان اصلی اصلاح‌طلب یعنی، احزاب اصلاح‌طلب راست‌گرا و احزاب اصلاح‌طلب چپ‌گرا می‌باشد. حزب کارگزاران سازندگی از جمله احزاب اصلی اصلاح‌طلب راست‌گراست. حزب اعتماد ملی، مجمع روحانیون مبارز، حزب اسلامی کار، حزب آزادی، مجمع اسلامی بانوان، حزب مردم‌سالاری، جبهه مشارکت ایران اسلامی و مجمع فرهنگیان ایران اسلامی از جمله احزاب اصلاح‌طلب چپ‌گرا می‌باشند.

- اصولگرایان: اصولگرایان خود به شاخه‌های مختلف تقسیم‌بندی می‌شوند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: حزب نواندیشان ایران اسلامی، حزب مؤتلفه اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، جمعیت ایثارگران انقلاب اسلامی، جامعه اسلامی مهندسين، انصار حزب‌الله، ائتلاف آبادگران ایران اسلامی، جبهه پایداری انقلاب اسلامی و حزب مدافعین حریم ولایت.

- تشکلهای دانشجویی: جامعه اسلامی دانشجویان، دفتر تحکیم وحدت، جنبش عدالت‌خواه دانشجویی، انجمن اسلامی دانشجویان مستقل، بسیج دانشجویی، دانشجویان و دانش‌آموختگان لیبرال ایران، کنفدراسیون دانشجویان ایرانی از جمله تشکلهای دانشجویی است که زمینه فعالیت سیاسی دانشجویان را فراهم کرده است.

احزاب اصولگرا با حمایت از ارکان اصلی حکومت و آرمان‌های انقلاب در حفظ انقلاب و آرمان‌های انقلاب و حکومت اسلامی نقش مهمی ایفا کرده‌اند؛ بندهای منشور اصولگرایی عبارت است از: توسعه و عمق بخشی به اسلام فقه‌ای بر پایه فقه جعفری و کارآمدی دین در عرصه حکومت و هویت اسلامی، اعتقاد به حاکمیت ولایت مطلقه فقیه به عنوان مبنای مشروعیت اداره جامعه و قانونگذاری، تلاش در جهت تحقق دولت نمونه اسلامی و باشکوه اقتصادی و تطبیق مقررات با شرع مقدس اسلام.

اصولگرایان پس از انقلاب تلاش‌های وسیعی در تحقق اهداف نظام و ارزش‌های انقلاب اسلامی انجام داده‌اند؛ این در حالی است که شواهد و قرائن نشان می‌دهد که احزاب و گروه‌های وابسته به جریان اصلاحات در برخی از دوره‌ها از مسیر ولایت و رهبری فاصله گرفته‌اند.

هر چند که شیعیان در تمام نهادها و ساختارهای حکومتی حضور فعال داشته و بر امور سیاسی و اقتصادی و فرهنگی کشور مسلط می‌باشند، اما از سویی شیعیان اکثریت جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران حقوق گروه‌های اهل تسنن و اقلیت را نیز به رسمیت شناخته است.

جمهوری اسلامی ایران با تأسیس نهادهای مختلف زمینه حضور اقلیت‌ها در امور اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را فراهم کرده است. همچنین با تصویب قوانین خاص در رابطه با اقلیت‌ها از نقض حقوق آنها جلوگیری کرده است. قوانین راجع به احوال شخصیه و تدوین قوانین جزائی و مدنی ویژه برای اقلیت‌ها نشان‌دهنده احترام به هویت و حقوق اقلیت‌های دینی و قومی می‌باشد.

عراق

در رابطه با وضعیت شیعیان عراق پرداختند به مقدماتی ضروری به نظر می‌رسد. اول این که تشیع از همان صدر اسلام وارد عراق شد و می‌توان ورود تشیع به عراق را با ورود اسلام همزمان دانست. اولین والی سرزمین عراق بعد از ورود اسلام سلمان فارسی بوده است که از طرف خلیفه دوم انتخاب شد و تا زمان وفاتش والی عراق بود. بعد از وی نیز صحابه‌های بزرگوار دیگری که جایگاه ویژه‌ای نزد شیعیان داشتند به عنوان والی عراق منصوب شده‌اند (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۲۱).

مهم‌ترین دوره در تثبیت تشیع در عراق را باید در زمان امام‌علی (ع) دانست که ایشان عراق را مرکز حکومتی خود قرار دادند که این دوره باعث عمیق و ریشه‌دار شدن تفکری شیعی در عراق بوده است.

چندین امتیاز ویژه وجود داشته و دارد که همواره عراق را به عنوان مرکز شیعی از اهمیت روز افزونی برخوردار می‌نماید:

عبارات مقدسه: حضور امامان معصوم (علیهم‌السلام) در عراق و وجود مرقد‌های شریف‌شان در این سرزمین، کشور عراق را حائز اهمیت روزافزونی نموده است. سالانه میلیون‌ها شیعه از سراسر جهان به منظور زیارت مشاهد شریفه وارد عراق می‌شوند.

شهر کربلا و مرقد امام حسین (ع): واقعه عاشورا از مهم‌ترین وقایع تاریخ تشیع است که در سرزمین عراق و شهر کربلا واقع شده است. در طول تاریخ شیعیان تلاش کرده‌اند تا یاد و خاطره آن واقعه عظیم را در حفظ کنند و سرلوحه زندگی دینی و سیاسی خود قرار دهند. پیاده‌روی اربعین که هر ساله همزمان با چهلمین روز شهادت امام حسین (ع) برگزار می‌شود به یکی از بزرگ‌ترین نمودهای تجمع شیعیان تبدیل شده است. شیعیان فاصله نجف اشرف تا کربلا را با پای پیاده و به یاد مصائب اهل بیت پیامبر (ص) طی می‌کنند و بازتاب‌های گسترده‌ای هم در جهان اسلام و هم در ابعاد بین‌المللی پیدا کرده است.

حوزه علمیه: علمای بزرگ تشیع بعد از دوره امامان معصوم (علیهم‌السلام) در مدارس علمیه شهرهای مختلف عراق به ویژه در حوزه علمیه نجف اشرف متمرکز بوده‌اند و در این حوزه‌ها بزرگترین عالمان در طی قرن‌ها به ویژه در سده اخیر تربیت یافته‌اند (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۲۱).

وقوع غیبت صغری و کبری: وجود حضرت مهدی (عج) یکی از مهم‌ترین اعتقادات شیعیان در طول زمان بوده است. عراق سرزمینی است که حضرتش در آن جا متولد شده و غیبت صغری در آن رخ داده است. سرداب مقدس یکی از مکان‌های مورد احترام شیعیان است. نگاه شیعیان به غیبت، نگاه رو به آینده است. شیعیان در تلاش برای مقدمه‌سازی برای ظهور آن حضرت هستند و معتقدند که مسجد کوفه مرکز حکومت آن حضرت خواهد بود.

تاریخ معاصر شیعیان در عراق را باید از زمان سقوط حکومت عثمانی آغاز و به تشکیل به اصطلاح کشور تحت سلطه استکبار و استعمار در نظر گرفت. در بستر تاریخ معاصر ما شاهد بیداری و حضور جریان شیعی هستیم که به نوبه خود تداوم جریان اصیل شیعی بود که از تشیع عراق سرچشمه گرفته بود و توانست در دوره‌های مختلف صف اول مقابله با تهاجم فرهنگی و نظامی استکبار و استعمار داشته باشد.

عراق از اولین کشورهایی بود که بعد از جنگ جهانی اول توانست برای کسب استقلال نسبی سیاسی به انقلاب دست بزند و پرچمداران این انقلاب که به انقلاب بیستم معروف بود، به دست علما و روحانیون صاحب‌نامی همچون محمدتقی شیرازی و شیخ الشریعه اصفهانی بوده است (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۸۰).

نقش مرجعیت عراق

حضور علما و روحانیون طراز اول در عراق سبب شد که در طول زمان در زمان حکومت اسلامی یا ملی مردم عراق از آگاهی سیاسی لازم برخوردار باشند و با انحراف حکومت‌ها به رهبری و پرچمداری علما مقابله کنند.

در عصر کنونی یکی از بارزترین نشانه‌های آگاهی و مسئولیت اسلامی، انقلاب اسلامی در ایران و تأسیس حکومت جمهوری اسلامی در ایران است که در این زمینه نیز می‌بینیم که بیداری اسلامی در جهان اسلام از عراق و از مرجعیت آیت‌الله حکیم آغاز شد و چنین رویکردی به موضوع اسلامی و حکومت اسلامی و مقابله سیاسی دینی با مسئله کفر به رهبری مرجعیت دینی و حوزه علمیه که به «نهضت اسلامی مرجعیت» از آن تعبیر می‌شود، اولین و بارزترین فعالیت سیاسی گسترده است که از مرجعیت سرچشمه می‌گیرد و بعد از شکست مشروطه و عقب‌نشینی انقلاب بیستم رخ می‌دهد و ما با نوعی رکود در حرکت و خیزش سیاسی روبه‌رو هستیم.

شیعیان در حال حاضر بزرگ‌ترین گروه جمعیتی عراق را تشکیل می‌دهند از جمعیت حدود ۲۷۳۴۲۰۰۰ نفری عراق، ۱۴۲۸۱۰۰۰ نفر عرب شیعه، ۵۴۸۰۰۰ نفر کُرد شیعه و ۹۰۰۰۰۰ نفر ترکمان شیعه هستند.

گفته می‌شود حدود ۶۰ درصد کل جمعیت عراق مذهب تشیع دارند که اکثریت قاطع جمعیت این کشور را شامل می‌شود. گذشته از اعراب، در بین کُردها و طوایف دیگر مانند ترکمان‌ها هم شیعه وجود دارند. اهل سنت عراق با ۲۰ درصد جمعیت، دومین گروه مهم به لحاظ دموگرافیک محسوب می‌شوند. البته، اکثریت گروه‌های کُرد و ترکمان هم اهل سنت هستند؛ اما ظاهراً کُردها به هویت قومی خویش بیش از هویت مذهبی اهمیت و اعتبار می‌دهند؛ زیرا در نواحی کُردنشین، به رغم انتقادات فراوانی که نسبت به فساد اقتصادی و سیاسی سران احزاب ناسیونالیست وجود دارد، باز هم این گروه‌ها از اقبال بسیار بیشتری برخوردارند.

شیعیان از مجموع ۱۸ استان عراق در ۱۲ استان پراکنده‌اند. این اکثریت اثرگذار پس از سال‌ها رنج و محرومیت با سرنگونی رژیم بعثی ضمن پذیرش مشی دموکراتیک و در پرتو فعالیت سیاسی پویا، به یک بازیگر برتر در عرصه سیاست داخلی و منطقه‌ای تبدیل شده‌اند (دادفر، ۱۳۸۹: ۵۱). به طور کلی شیعیان عراق را در جریان بازخیزی و نقش‌آفرینی سیاسی و اجتماعی‌شان می‌بایست به سه طیف اسلام‌گرایان سیاسی، جریان‌های فقه‌ای (حوزوی) شیعه و سکولار دسته‌بندی کرد:

نخبگان شیعی عراق

این طیف شامل آن قشر از جمعیت عراق است که طی دهه‌های گذشته، گرد احزاب و گروه‌های سیاسی شیعه معارض رژیم بعث، جمع شده و در پی استقرار یک نظام سیاسی - مذهبی مبتنی بر اندیشه‌های سیاسی تشیع هستند. از جمله گروه‌ها و احزاب اسلام‌گرای شیعه می‌توان به: حزب الدعوة، سازمان امل (پیکار) اسلامی و مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق اشاره کرد.

جریان‌های فقه‌ای (حوزوی) شیعه

این جریان که در چارچوب حوزه‌های علمیه نجف، کربلا، کاظمین و سامرا سازمان یافته‌اند از نفوذ چشم‌گیری میان شیعیان عراق برخوردارند. این جریان‌های فقه‌ای درصدد حفظ منافع کلی شیعیان در عراق و پاسداری از میراث فرهنگی و دینی شیعه و ارتقای فقه شیعه هستند و حول مراجع بزرگ شیعه سازماندهی شده‌اند. هم‌اکنون سه حوزه علمیه عهده‌دار این وظایف هستند: حوزه علمیه آیت‌الله العظمی سید علی حسینی سیستانی، حوزه علمیه آیت‌الله العظمی صدر و حوزه آیت‌الله العظمی سید کاظم حائری.

شیعیان سکولار

درباره ماهیت این جریان در مسیر تحولات کشور عراق دو برداشت وجود دارد: برخی از شیعیان سکولار عراقی، سکولاریزم را تاکتیکی برای استمرار حضور جریان شیعی در حاکمیت می‌دانند که نماینده فکری این جریان برخی از روحانیون سنتی حوزه نجف همچون محمدباقر بحر العلوم می‌باشند.

اما بخشی دیگر از این جریان، سکولاریسم را نوعی ایدئولوژی در به حاشیه راندن اسلام‌گرایان شیعه و حتی سنی می‌داند. در صحنه سیاسی عراق جدید «حزب وفاق وطنی» و کنگره ملی عراق (الموتمر الوطنی العراقی) نمایندگی این طیف فکری را بر عهده دارند.

اقدامات مرجعیت شیعه

قدرت مرجعیت عراق در سال‌های اخیر را می‌توان بعد از سقوط صدام حسین در این کشور پیگیری کرد. در حال حاضر آیت‌الله سیستانی به عنوان یکی از پرنفوذترین رهبران دینی شناخته می‌شود. ایشان با اظهارنظرهای مدبرانه و عاقلانه و روش منطقی و معقول خود، نه تنها به عنوان یک مرجع قدرت‌مند در جهان تشیع، بلکه به عنوان یک رهبر سیاسی متنفذ در دنیای سیاسی اسلام مطرح هستند (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۸۵).

نمونه بارز آن را می‌توان در حکم جهاد کفایی اخیر در رابطه با مبارزه مردمی با گروه تروریستی داعش دانست که ایشان از مردم مسلمان عراق خواستند تا در کنار ارتش و دولت عراق با تروریست‌ها مبارزه کنند.

مرجعیت شیعه و گروه‌های سیاسی شیعیان به منظور پیشبرد روند سیاسی عراق در دوره پس از اشغال به قواعد و شیوه‌های دموکراتیک تأکید کرده‌اند. پافشاری مراجع عراق از جمله آیت‌الله سیستانی بر اجرایی شدن شیوه‌های دموکراتیک در زمینه‌های مختلف باعث دستیابی گروه‌های شیعیان به موقعیت‌های برتری شده است. پس از سرنگونی صدام، روند پان‌عرب‌یسم هم در این کشور متوقف شده است. سرنگونی صدام حسین زمینه حضور شیعیان و خروج آنان از انزوا را فراهم ساخته است. از آن زمان، شیعیان در عرصه سیاسی - اجتماعی به شدت فعال شده‌اند. اشغالگرانی که با شعار استقرار دموکراسی به اشغال عراق مبادرت ورزیدند، نتوانستند اکثریت شیعه این کشور را نادیده بگیرند و از ورود آنها به عرصه سیاست و حکومت جلوگیری کنند. رهبران گروه‌های سیاسی شیعی با وجود شرایط سیاسی و امنیتی نامساعد و اظهارات بسیاری از رهبران گروه‌های داخلی و بازیگران خارجی، مبنی بر به تعویق انداختن انتخابات سراسری، بر لزوم برگزاری انتخابات مستقیم و احترام به نتایج آن پافشاری نمودند و اعلام کردند که در صورت عدم توسل به قواعد و

شیوه‌های دموکراتیک برای تشکیل حکومت، شیعیان از مشارکت در روند سیاسی خودداری نموده و با شرایط و ساختارهای نوین مخالفت خواهند کرد.

مراجع با تعامل با تنوع قومی و مذهبی ساختار داخلی بدون مطرح کردن بحث شیعه یا سنی، مسأله اساسی برای امنیت در عراق و خروج نیروهای اشغالگر را حفظ وحدت و گفت‌وگو در میان تمام گروه‌های عراقی می‌داند که اوج این وسعت دید را در تهاجم به حرم امامین عسکریین (علیهم‌السلام) و همچنین حملات تروریستی گروهک داعش به عراق می‌توان دید که ایشان خواستار حفظ آرامش و وحدت هرچه بیشتر بین اقوام و مذاهب مختلف گردیدند (دادفر، ۱۳۸۹: ۵۶).

با مقایسه اهداف اولیه امریکایی‌ها در اشغال عراق، با آنچه با مقاومت مرجعیت و حمایت مردم اتفاق افتاد، می‌توان به این نتیجه رسید که مرجعیت نقش عمده‌ای در دولت‌سازی بعد از سرنگونی صدام ایفا کرده است و در حال حاضر از جایگاه ویژه و تأثیرگذاری در روند تحولات جاری عراق برخوردار است.

نخبگان شیعی در عراق

شیعیان در کلیه نهادهای سیاسی جدیدالتأسیس جایگاه مناسبی به خود اختصاص داده‌اند؛ به طوری که در هیچ‌کدام از نهادهای اساسی، بدون نظر شیعیان تصمیم‌سازی امکان‌پذیر نیست. بعد از سرنگونی صدام، به رغم این که گروه‌های شیعی همانند مجلس اعلای اسلامی عراق و جیش‌المهدی خلع سلاح را پذیرفتند، اما دیگر گروه‌های سیاسی همانند دولت محلی کردستان همچنان توان نظامی خود را برای فشار بر دولت مرکزی حفظ کردند.

بی‌شک وحدت تقریباً تمام گروه‌ها، احزاب و شخصیت‌های شیعه عراقی، یکی از عناصر مهم افزایش وزن ژئوپلیتیکی شیعیان در عراق می‌باشد. با توجه به عوامل و موانع موجود، ضروری است همواره در جهت حفظ وحدت نه تنها در بین گروه‌های شیعی بلکه بین تشیع و اهل تسنن نیز کوشا باشند.

اکثریت شیعیان عراق به لحاظ تاریخی حاشیه‌نشین بوده‌اند. طبیعی است از هر نوع تقسیم قدرت و سهم گرفتن از آن، استقبال می‌کنند. محل سکونت آنان اغلب نواحی جنوبی و مرکزی عراق است که از لحاظ استعداد زراعی و منابع نفتی بسیار غنی است. از سوی دیگر، شیعیان دارای نوعی سازمان‌دهی درونی‌اند که از توجه آنان به علما ناشی می‌شود. گاه سازماندهی مزبور حول علمای بزرگ یا بیت آنان شکل می‌گیرد (مانند گروه صدر و جیش‌المهدی)، اما علاوه بر آنها، احزاب و گروه‌های شیعی که با صدام مبارزه می‌کردند، همچون مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق و حزب الدعوة الاسلامیه، نیز نفوذ و اعتباری دارند. سازماندهی، تسلط بر منابع غنی زیرزمینی و زراعی و جمعیت قابل توجه، از امتیازات شیعیان به حساب می‌آید. در عین حال، آنچه شیعیان می‌خواهند، با توجه به گذشته ناخوشایند، گرفتن سهمی متناسب از قدرت سیاسی و آزادی‌های مشروع و عمومی و ممانعت از بروز دیکتاتوری چون صدام است. مهم‌ترین خواسته‌های شیعیان را به شرح زیر می‌توان خلاصه کرد:

تقسیم عادلانه و حتی‌الامکان دموکراتیک قدرت که کمابیش پس از سقوط صدام حسین عملی شده است. حفظ این شکل تسهیم و ممانعت از ظهور دیکتاتوری چون صدام، از مهم‌ترین اهداف شیعیان است.

جلوگیری از تجزیه عراق؛ با آن که نگرانی شیعیان از تجزیه عراق به اندازه اهل سنت نیست، اما به دلایل مشخص استراتژیک و ژئوپلیتیک، تجزیه این کشور برای اهل تشیع گزینه‌ای قابل قبول نیست.

برقراری ثبات، امنیت و آرامش در عراق؛ گروه‌های رادیکال و تروریست که در عراق، جریان خونریزی و بمب‌گذاری‌های انتحاری را تداوم می‌بخشند، دارای گرایش‌های ضد شیعه قوی و تمایلات سلفی و وهابی‌اند. از آن جمله، القاعده به واسطه دیدگاه‌های ضدشیعی شهرت دارد. هدف این گروه‌ها، به شکست کشاندن آمریکا از طریق استیصال متحدان آن است. بنابراین، ارائه حکومتی کارآمد، موفق و با قابلیت‌ها و مکانیسم دموکراتیک شفاف، برای شیعیان عراق و منطقه مثبت و ضروری و برای رادیکالیسم سنی ناخوشایند خواهد بود. بنابراین، توفیق حکومت و برقراری نظم و آرامش و در پی آن، بهبود اوضاع اقتصادی، از اهداف مهم شیعیان است. شیعیان از امتیازات و امکاناتی هم برای تحقق اهداف و استراتژی‌های خویش برخوردارند که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

کثرت جمعیت نتیجه مثبت آن در فرآیندهای سیاسی دموکراتیک؛ شیعیان بخش قابل ملاحظه‌ای از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند و از تأثیرگذاری بالایی در حوزه سیاست برخوردارند. آنها قادرند در فرایندهای دموکراتیک که شمولیت و مقبولیت بالایی دارد، حوزه سیاست و سیاست‌ورزی را متأثر از نفوذ خود سازند؛ همان طوری که در انتخابات مختلف پارلمانی در نهایت انتخاب شخص قوه مجریه (نخست‌وزیر) شیعیان در رأس قرار گرفته‌اند. در واقع کثرت جمعیت شیعیان این امکان را فراهم آورده که شیعیان در حوزه سیاست از نرم‌های دموکراتیک بیشتر حمایت کنند. این در حالی است که گروه‌های سنی به رفتار و گفتمان غیردموکراتیک پناه می‌برند که مقبولیت و مشروعیت آنها در بازی سیاسی عراق همیشه زیر سؤال می‌باشد.

تأثیرگذاری مرجعیت شیعه در عراق

منظور این است که فقه شیعه در خصوص حکومت‌داری و پیوستگی دین و سیاست و ارائه نظر در مسائل اولیه زندگی دستوراتی دارد و مسائل را با اقتضائات روز تطبیق می‌دهد و با تحولات به پیش می‌رود. این البته با فقه سنی متفاوت است که معتقد به ثابت بودن یک سری از اصول و قوانین اسلامی است که کمتر می‌شود آنها را تغییر داد؛ فقه شیعه انعطاف‌پذیری لازم در نوع نگاه به حکومت‌داری را به وجود آورده است. این پویایی باعث می‌شود که شیعیان در هر کشوری که دارای نقش‌های کم و زیاد هستند نسبت به حکومت ناراضی‌هایی داشته باشند. در عراق از آن جا که شیعیان در حال حاضر قدرت اجرایی دارند می‌توانند این پویایی را تا حدودی نیز به کار گیرند.

سازمان‌دهی و انسجام نسبی حول روحانیت، برخی گروه‌های شیعه به صورت علنی یا غیرعلنی مسلح نیز هستند. در عراق، فقط کردها به اندازه شیعیان انسجام دارند که البته در بسیاری موارد با آنان اشتراک هدف هم دارند. در عین حال، اغلب حوزه منافع این دو گروه هم تا حدود زیادی مجزا و متفاوت است. جامعه اهل سنت نه از حیث جمعیت و نه از حیث منابع زیرزمینی و نظایر آن با شیعیان قابل قیاس نیستند. البته شیعیان، در کنار امتیازاتی از این دست با برخی مشکلات نیز مواجه‌اند. از آن جمله در نظر اهل سنت و به ویژه گروه‌های اسلام‌گرای رادیکال در منطقه، همدست و متفق آمریکا و به صورت غیرمستقیم، متحد اسرائیل تلقی می‌شوند. بسیاری از کشورهای سنی مذهب منطقه از قدرت‌گیری شیعیان خرسند نیستند و روابط و پیوند شیعیان با ایران، که سابقه طولانی و تاریخی دارد، نگرانی اعراب و اهل سنت و برخی همسایگان سنی مذهب را موجب می‌شود (جاودانی مقدم و دیگران، ۱۳۸۸: ۴۸).

رادیکالیسم سنی و اتخاذ راهبردهای امنیتی علیه شیعیان

اهل سنت به دلیل در اختیار داشتن حاکمیت چه در دوره عثمانی و چه بعد از استقلال عراق، بعد از سقوط صدام و اشغال این کشور توسط امریکا تصور می‌کردند که امریکا درصدد واگذاری حاکمیت به اکراد و شیعیان است، لذا فقط گروه محدودی از آنان از جمله حزب اسلامی و چند گروه کوچک دیگر، آن هم با شرط و شروط فراوان در روند سیاسی شرکت جستند و بقیه رویکرد مخالفت با امریکا و عدم مشارکت در روند سیاسی و اقدام مسلحانه علیه امریکا و دولت نوپای عراق را در پیش گرفتند و در طول چند سال بعد از سقوط نظام بعثی، با تشکیل گروه‌های مختلف به اقدام مسلحانه دست زدند و با کمک گرفتن از گروه القاعده، یکی از کم نظیرترین ناامنی‌های دهه‌های اخیر را در عراق رقم زدند.

ناسیونالیسم کردی واگرا، کردها به عنوان بزرگ‌ترین اقلیت غیرعرب، حدود یک‌پنجم جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند که در استان‌های سلیمانیه، اربیل، دهوک و موصل سکونت دارند. کردها که از سابقه حزبی طولانی برخوردار هستند و از سال ۱۹۹۱ تحت حمایت بین‌المللی در سه استان کردنشین شمال عراق شامل اربیل، سلیمانیه و دهوک حکومت خودمختار محلی تشکیل داده بودند. کردها در روند تصویب قانون اساسی عراق نیز تأثیرگذاری خود را حفظ کرده تا جایی که نظام حکومتی عراق، نظام پارلمانی دموکراتیک و فدرالی تصویب گردیده و زبان کردی در کنار زبان عربی به عنوان زبان‌های رسمی عراق به رسمیت شناخته شده است. یکی از مسائلی که برای حکومت شیعی عراق چالش‌ساز شده، بحث منطقه کرکوک است که همواره مورد توجه گردهاست. به هرحال مسأله کنونی عراق و به خصوص دولت شیعی به هر سرانجامی برسد، گردها اولین استفاده‌کننده عملی آن محسوب می‌گردند و جنبش کردی در منطقه شاهد رشد و شکوفایی قابل توجهی است.

اختلاف بین گروه‌های شیعی

یکی از مسائلی که در محیط سیاسی شیعیان عراق کارکرد منفی داشته، اختلاف بین گروه‌های شیعی است. این اختلافات گاهی به قدری عمق پیدا می‌کند که زمینه برای بهره‌برداری نیروهای رقیب شیعیان از جمله اهل سنت، گردها و حتی نیروها و بازیگران خارجی حوزه عراق را فراهم می‌کند. اختلاف جریان صدر با نوری المالکی که در یک برهه منجر به درگیری هم شد یا اختلاف جریان صدر با مجلس اعلای اسلامی مبین این است که یک ناهماهنگی راهبردی و دارای پایه‌های نظری بین این گروه وجود دارد. برای نمونه جریان صدر برخلاف حزب الدعوه مجلس اعلای اسلامی عراق که پیوندها، روابط و رویکردهای مثبتی در قبال مرجعیت شیعی دارند، از تعاملات مناسبی یا مرجعیت شیعی در نجف برخوردار نبوده است. حتی درگیری‌هایی بین هواداران این جریان و اطرافیان مراجع شیعی ایجاد شده است. جریان صدر با تقسیم حوزه‌های علمیه به دو حوزه «ناطقه» (به معنای گفت‌وگو) و «صامت» (به معنای ساکت) خود را نماینده منحصر به فرد حوزه ناطقه معرفی می‌کردند و سایر بیوت و حوزه‌ها را به خاطر سکوت در مورد مسائل و امور سیاسی مورد سرزنش قرار دادند. از این رو به نظر می‌رسد شیعیان می‌کوشند صداقت و وفاداری خویش را به عراق برای این قبیل دولت‌ها و گروه‌ها، اثبات کنند. در یک تحلیل فراداخلی به وضعیت شیعیان عراق می‌توان از رضایت نسبی جمهوری اسلامی ایران از تحولات سال‌های اخیر در عراق نام برد. هرچند ایران بارها از حضور آمریکایی‌ها در کشور همسایه‌اش ابراز نارضایتی کرده است اما از سوی دیگر از سقوط صدام و قدرت یافتن شیعیان در عرصه سیاسی عراق رضایت نسبی دارد. شیعیان عراق، به عنوان متحدان طبیعی ایران شناخته

می‌شوند و به نوعی همبستگی با ایران دارند و خواهند داشت. چنین اتحادی نه تنها به استحکام موقعیت شیعیان عراق کمک می‌کند، بلکه به تقویت موضع منطقه‌ای ایران هم کمک خواهد کرد. با توجه به همین هدف مشترک، احتمال رویگردانی اهل تشیع عراق از ایران یا احیاناً رقابت شان با ایران چندان قوی به نظر نمی‌رسد (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۸).

افزایش اقتدار نخبگان شیعیان عراق

در طی چند دهه گذشته شیعیان عراق که در جنوب این کشور متمرکز بودند، با مهاجرت به شهرهای بزرگ و بخصوص بغداد ترکیب مذهبی شهرها را تغییر داده‌اند. بغداد از شهرهایی بوده است که پیش از این حدود ۲۰ درصد جمعیت آن شیعیان بوده‌اند اما در سال‌های اخیر به شهری با اکثریت شیعی بدل شده است.

به غیر از تغییر در ترکیب جمعیتی این مهاجرت‌ها سبب شده است تا شیعیان بیش از پیش در جریان وقایع سیاسی این کشور قرار گیرند. زندگی بلندمدت در پایتخت نگاه سیاسی شیعیان را تغییر داده است. با افزایش سرعت شهری شدن و آموزش‌های آکادمیک و افزایش سطح سوادآموزی، شیعیان نیز تحت تأثیر ایده‌ها و گروه‌های جدید قرار گرفتند. در واقع عراق با ظهور یک طبقه متوسط جدید در بین شیعیان روبه‌رو بوده است که خواستار اثرگذاری بیشتر بر تحولات سیاسی این کشور هستند (دادفر، ۱۳۸۹: ۳۳).

شیعیان جدید دیگر شکاف طبقاتی حاکم بر جامعه عراق را بر نمی‌تابند و با جذب شدن در گروه‌ها و احزاب خواستار انتقال خواسته‌های‌شان به حکومت با استفاده از شیوه‌های دموکراتیک هستند. هرچند از سویی دیگر چنین تلاشی سبب چنددستگی در بین آنان خواهد شد و گاه تنش‌ها در بین احزاب در بزنگاه‌ها مانند انتخابات پارلمانی یا انتخاب نخست وزیر مسأله‌ساز می‌گردد (اخوان کاظمی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۶).

اما به طور قطع می‌توان گفت عرصه سیاسی عراق چنان پیچیده است که در نقاط حساس هیچ چیز به اندازه ورود علما و مرجعیت نمی‌تواند، تشدد آرا را به وحدت تبدیل کند.

الگوی ایران شیعی و حرکت به سوی همگرایی

یکی از مهم‌ترین مباحثی که در ارتباط با شیعیان جهان مطرح است، بحث وحدت جهان تشیع بدون آسیب زدن به وحدت جهان اسلام است. البته باید توجه داشت که دین اسلام همواره بر اتحاد بین همه مسلمین (چه شیعه و چه سنی) تأکید بسیار داشته است. در قرآن کریم آیاتی مانند «ان هذه امتکم امه واحده وانا ربکم فاعبدون» به وحدت همه مسلمین اشاره دارد. همچنین هدف از همگرایی بین جوامع اسلامی اولاً پیشگیری از فروپاشی دورنی آیین اسلام بر اساس اختلافات است. ثانیاً همگرایی مسلمانان جهان، بر عظمت و بزرگی آنان می‌افزاید. ثالثاً همگرایی مسلمین امید دشمنان را از اینکه بتوانند با ایجاد تفرقه به اسلام ضربه بزنند به یاس و ناامیدی تبدیل خواهد کرد (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۲۹). مهم‌ترین نتیجه تحولات سال‌های اخیر در منطقه، افزایش حوزه‌های ظرفیت‌سازی در سیاست خارجی کشورهای با اکثریت شیعه است که البته بیشتر با شرایط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری اسلامی عراق سازگار است. در سال‌های اخیر روند قدرت‌یابی شیعیان و مشارکت آنان در مناسبات سیاسی چنان سریع و گسترده بوده است که بسیاری از کشورهای حوزه خلیج فارس با اکثریت اهل سنت و حکومت‌های مرتجع، از شکل‌گیری هلال شیعی سخن می‌گویند و در معادلات بین‌المللی به افزایش نقش و نفوذ شیعیان اذعان دارند (ابراهیم، ۱۳۸۹: ۵۶).

توطئه غرب در جهت واگرایی شیعیان

مهم‌ترین توطئه استکبار جهانی برای مقابله با وحدت مسلمانان، ایجاد ناامنی در کشورهای آنان است. غرب از طریق ایجاد درگیری‌های سیاسی، ترور مسلمانان به ویژه شیعیان، دخالت در امور داخلی این کشورها، در تلاش است استقلال سیاسی این کشورها را زیر سؤال ببرد. کشوری که استقلال سیاسی ندارد استقلال فکری نیز نخواهد داشت و نمی‌تواند آزادانه تصمیم بگیرد و در نهایت در خدمت بیگانگان قرار خواهد گرفت. بنابراین زمانی که بحث وحدت مطرح می‌شود نکته قابل توجه این است که همه کشورهای اسلامی باید به دنبال وحدت باشند و در جهت از بین بردن جهالت و تعصبات مذهبی که استکبار جهانی در آن نقش دارد تلاش کنند. مسلماً وقتی یک جامعه از فرهنگ اسلامی دور و در جهالت باشد، توطئه‌های دشمن بهتر پیاده می‌شود. بنابراین مسلمانان باید به اسلام وابسته باشند و وحدت داشته باشند و این امر باید به یک باور تبدیل شود (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۵۴).

ذکر این نکته ضروری است که یکی از مهم‌ترین الزامات وحدت جهان اسلام، وحدت شیعیان است. این بدین دلیل است که تا زمانی که شیعیان براساس اختلافات درونی نتوانند با هم وحدت داشته باشند، قطعاً نخواهند توانست در دایره اتحاد بزرگتری با اهل تسنن قرار بگیرند. مهم‌ترین راهکار وحدت شیعیان در کشورهایی که در این بخش بحث شدند، الگو قراردادن نظام جمهوری اسلامی ایران در نظر شیعیان این کشورها است. مقاومت ایران در سال ۱۳۵۷ در مقابل جهان استکبار و پیروزی این کشور و همچنین تأسیس حکومتی بر پایه آیین تشیع و ایستادگی در حدود بیش از سه دهه در مقابل دشمنان، بهترین توجیه برای الگو بودن ایران برای همه شیعیان جهان در همه ادوار است. شیعیان در شمال آفریقا و دیگر قاره‌ها به غیر از خاورمیانه جمعیت قابل توجهی ندارند و از آنجا که بیشتر کشورهای منطقه سنی مذهب هستند و تحت اوامر آمریکا با جمهوری اسلامی ایران دشمنی دارند، بنابراین این دشمنی به طور خودبه‌خودی به شیعیان منتقل شده و آن‌ها را از هر جهت تحت فشار و سرکوب قرار می‌دهد (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۳۹).

با توجه به حساسیت‌های بالای حکومت‌ها و قدرت‌های استکباری بر وضعیت شیعیان چه در داخل ایران و چه خارج از ایران، آمار دقیقی از تمامی شیعیان به تفکیک مناطق مختلف وجود ندارد و هر سازمان و نهادی آمار متفاوتی را اعلام می‌کند و هیچ منبع موثقی که تمام اطلاعات را در یکجا جمع کند وجود ندارد.

امروزه شرایط ژئوپلیتیک منطقه غرب آسیا به شکلی تثبیت شده است که هیچ قدرت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قادر نیست بدون در نظر گرفتن نخبگان سیاسی شیعه اقدام به تصمیم‌گیری‌های کلان نماید.

بازتاب انقلاب اسلامی ایران

انقلاب‌ها معمولاً آثار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مهمی در کشوری که در آن واقع شده‌اند و در منطقه و حتی در سطح جهانی می‌گذارند. انقلاب اسلامی ایران در زمره یکی از بزرگترین رخداد‌های قرن بیستم است که افزون بر تغییرات بنیادین در نظام سیاسی و جامعه ایران، در فراسوی مرزها نیز حرکت کرد و پایداری خود را در گسترش ایدئولوژی در ابعاد جهانی دید (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۳۹).

هرچند انقلاب اسلامی ایران یک الگوی عملی را به جنبش‌های اسلامی عرضه داشت اما این انقلاب بیشترین تأثیر را بر جمعیت‌های شیعی منطقه گذاشت؛ از یک طرف سبب شد تا مذهب شیعه مورد توجه قرار گرفته و به جهانیان معرفی شود و از طرف

دیگر، جوامع شیعی در کشورهای مختلف احساس خود باوری کرده در جهت رشد و ارتقای سیاسی گام بردارند. همچنین باید توجه داشت که انقلاب ایران موجب شد تا حرکت‌های اسلامی و شیعی به تشکیل و یا سازماندهی مجدد پرداخته و در راستای احقاق حقوق و اثبات هویت خود به مبارزه برخیزند. از سوی دیگر روی کار آمدن حکومت شیعی در ایران عوامل مؤثر بر ژئوپلیتیک منطقه را دگرگون ساخت و باعث شد غرب از زاویه دیگری به منطقه و عناصر ژئوپلیتیک آن توجه کند. انقلاب ایران موازنه قوا در منطقه را بر هم زد و سیاست‌های قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در خاورمیانه را دگرگون نمود و حساسیت‌ها و واکنش‌هایی را نسبت به کشورهای که دارای جمعیت شیعه بودند، برانگیخت (ابراهیم، ۱۳۸۹: ۶۵).

سوریه یکی از کشورهایی بود تأثیر زیادی از انقلاب ایران و نظام آن گرفت و به دلیل قدرت علویان در این کشور، این تأثیرپذیری حتی در سیاست‌های حزب بعث نیز دیده می‌شود. تأثیرپذیری شیعیان کشور مصر در شکل فعال شدن گروه‌های آزادی‌خواه و عدالت‌طلب ظاهر شد که زمینه فکری این گروه‌ها، تفکر شیعه بود و تحت تأثیر انقلاب ایران عمل می‌کردند. در افغانستان نیز تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران و نظام این کشور، گروه‌های فعال شیعی که از نظر عقیدتی و سیاسی با نظام جمهوری اسلامی همسو بودند شکل گرفته و به فعالیت پرداختند (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۵۹). همچنین انقلاب ایران تأثیر شگرفی بر موجودیت سیاسی شیعیان پاکستان نیز گذاشت و باعث تشکیلاتی شدن شیعیان این کشور شد. شیعیان پاکستان به جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک منبع الهام‌بخش و تأثیرگذار در منطقه می‌نگرند که توانسته است براساس تعالیم تشیع، خود را از بند استعمار خارج کند. انقلاب اسلامی ایران تحول بنیادین در جامعه شیعه در ترکیه بر جای گذاشت و باعث شد که اقلیت شیعه مورد توجه دولت قرار گیرند. شیعیان ترکیه نیز مانند دیگر کشورها با تأثیرپذیری از نظام ایران به خودباوری رسیدند و تلاش خود را برای دستیابی به جایگاه مناسب در ساختار قدرت در ترکیه بیشتر کردند.

در طول چند دهه‌ای که عمر نظام جمهوری اسلامی ایران می‌گذرد، این کشور همواره الگویی برای شیعیان تمام جهان بوده است. همچنین نظام جمهوری اسلامی ایران یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در پیشبرد روند بیداری اسلامی در کشورهایی مانند مصر بوده است و می‌توان رد پای نظام جمهوری اسلامی را می‌توان در هریک از این خیزش‌ها پی گرفت (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۴۰).

ظرفیت‌های انقلاب اسلامی ایران برای الگودهی

گفتمان دین‌محوری

تأکید انقلابیون کشورهایی نظیر مصر که حاکمان آنان در طول چند دهه اخیر به تبعیت از سکولاریسم غربی راه دین‌زدایی را در پیش گرفته بودند بر احیای مظاهر اسلامی؛ چون حجاب نشان می‌دهد که اسلام‌گرایی و دین‌محوری یکی از عمده‌ترین عوامل خیزش آنها بوده است که این یکی از مهم‌ترین مبانی در نظام جمهوری اسلامی ایران است.

گفتمان عدالت‌محوری

گفتمان عدالت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، دارای عناصر و دقایق گفتمانی خاصی است این عناصر و دقایق گفتمانی، عبارت‌اند از: عدالت‌خواهی، استقلال‌طلبی، صلح‌طلبی مثبت، حمایت از مسلمانان و مستضعفان، ظلم‌ستیزی، سلطه‌ستیزی،

استکبارزدایی، تجدید نظرطلبی و شالوده‌شکنی نظم و نظام بین‌الملل. این گفتمان با توجه به ظرفیت‌های انقلاب اسلامی می‌تواند به نوعی محور سیاست جنبش‌های اخیر در خاورمیانه از جمله در مصر گردد (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

آموزه‌های انقلاب اسلامی

به واقع، آموزه‌ها و اندیشه‌های انقلاب اسلامی که مبتنی بر عدالت اجتماعی، مردم‌سالاری دینی و استقلال و آزادی است که توانسته به تلفیقی از جمهوریت و اسلامیت دست یابد، می‌تواند الگوی بسیاری از جنبش‌ها و خیزش‌های مردمی باشد. از این دیدگاه می‌توان گفت که انقلاب اسلامی نقطه عطفی در بیداری و رهایی نه تنها جهان اسلام، بلکه دیگر ملت‌ها نیز به شمار می‌رود (ابراهیم، ۱۳۸۹: ۹۸).

گفتمان مقاومت

انقلاب اسلامی مردم ایران با رمزگشایی از سه موضوع مهم، یعنی هویت، بیداری و دین‌مداری توانسته به تبیین و تثبیت گفتمان قدرت منطق در اعماق دل‌ها و باورها کمک رساند، که چنین گفتمانی در طول سه دهه اخیر، الهام‌بخش بسیاری از خیزش‌های مردمی بوده است؛ چرا که جنبش‌های رهایی‌بخش اسلامی در مصر، پاکستان و ترکیه با چنین گفتمانی احیا شدند. این اندیشه که نشأت گرفته از آموزه‌های اسلام سیاسی است، در تقابل با گفتمانی است که از سوی آمریکا ترویج و تبیین شده است (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۴۱). آمریکا در طول سه دهه اخیر عموماً و یک دهه اخیر خصوصاً تلاش داشته تا با اجرای طرح‌های متعدد مهار انقلاب اسلامی، از عمق ضریب نفوذ آن در بین ملت‌ها بکاهد، که سایه‌های پنهان چنین طرحی نشان از آگاهی غرب از اراده خواستن، اندیشه توانستن و تفکر خیزش در بین ملت‌های منطقه بود. از این‌رو، چیزی که در پس پرده تمامی سناریوهای صلح و سازش و صدور دموکراسی نهفته بود، اندیشه مقاومت و فلسفه استقلالی بود که می‌بایست یا نابود گردد و یا حداقل کنترل و مدیریت شود (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۶۵).

تجربه انقلابی

غرب در این بازه زمانی ردپای آشکار گفتمان انقلاب اسلامی را در لایه‌های خیزش‌ها و قیام‌های مردمی رصد می‌کرد و تجربه انقلابی دیگر با مختصات انقلاب اسلامی ایران حادثه‌ای هولناک برای آنان بود. از این‌رو و از قبال منطق قدرت غرب، قرار بود خاورمیانه جدیدی در خاورمیانه بزرگ متولد شود، تا اهداف راهبردی آمریکا در خاورمیانه و نیز ایجاد نظم هژمونیک و برتری جهانی ایالات متحده را مورد اهتمام قرار دهد، اما چیزی که در عمل رخ داد یک اشتباه محاسبه استراتژیک بود؛ یعنی خلع سلاح اندیشه مقاومت و استقلال برای تغییر ژئوپلیتیکی منطقه خاورمیانه در سایه چنین طرح‌هایی، که نه تنها محقق نشد، بلکه الهام‌بخشی و بیداری‌سازی انقلاب اسلامی بار دیگر همه چیز را فروریخت. (غلامی قمی، ۱۳۸۶: ۱۴۳).

تقویت اندیشه خاورمیانه اسلامی

روند تحولات خاورمیانه حکایت از شکل‌گیری خاورمیانه اسلامی با اندیشه و ایده اسلامی و ملهم از انقلاب اسلامی ایران است. به واقع، برآیند مدل خاورمیانه اسلامی افزایش نرخ نفوذ ایران و کاهش نفوذ آمریکاست (دادفر، ۱۳۸۹: ۱۶۹).

در نهایت باید توجه داشت که جمهوری اسلامی ایران اگر چه از حیث قدرت سخت‌افزاری در جایگاه پایین‌تری نسبت به امریکا قرار دارد، اما شواهد عینی نشان می‌دهد که موقعیت معنوی و فرهنگی و به اصطلاح قدرت نرم ایران در منطقه رو به فزونی نهاده و در حال تبدیل شدن به یک قطب فرهنگی مؤثر در منطقه است. ایران زمینه‌ها و شرایط لازم برای کسب قدرت معنوی و ارتقای ناب محبوبیت خود در میان کشورهای منطقه را فراهم ساخته است. البته هر چند خاورمیانه وضعیتی سیال و بی‌ثبات دارد و هنوز شکل منسجمی به خود نگرفته است، اما تحولات جدید سیاسی - امنیتی در خاورمیانه (قیام‌ها و خیزش‌های مردمی)، ساخت قدرت و سیاست در منطقه را به نفع ایران تغییر داده و همین امر، آثار و عواقب منفی‌ای بر منافع استراتژیک امریکا در منطقه، متحدان منطقه‌ای آن در جهان عرب و موقعیت رژیم صهیونیستی داشته است. تنها نکته‌ای که باقی خواهد ماند ارائه راهکارهایی به نظام جمهوری اسلامی ایران برای بهره‌گیری از این پتانسیل‌ها است که در بخش نتیجه‌گیری و راهکار بیان خواهد شد (ابراهیم، ۱۳۸۹: ۸۷).

نتیجه‌گیری

فرهنگ مشترک مبتنی بر عقاید شیعی از جمله موضوع عتبات عالیات در کنار منافع عمده سیاسی مانند اهمیت حفظ قدرت احزاب و جریان‌های شیعی در ساختار سیاسی عراق و اقتصادی مانند تجارت، بازسازی عراق و امنیتی متبلور در مقابله با تهدیدات مشترک عوامل اصلی همگرایی شیعیان ایران و عراق محسوب می‌شود. همگرایی با برجسته‌سازی نقش ایران در قالب تنوری قدرت هوشمند در ارتباط محیطی بین ایران و عراق و زیرسویه‌های آن شامل (بسیج مردمی و ابتکار عمل نظامی) قابل تفسیر است. واگرایی در ارتباط محیطی دو کشور نیز در قالب تنوری خوشه‌بندی‌های منطقه‌ای و زیرسویه‌های آن شامل (تأثیر قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، و کنش‌های مذهبی - هویتی) قابل تفسیر است. فرهنگ مشترک مبتنی بر عقاید شیعی از جمله موضوع عتبات عالیات در کنار منافع عمده سیاسی مانند اهمیت حفظ قدرت احزاب و جریان‌های شیعی در ساختار سیاسی عراق و اقتصادی مانند تجارت، بازسازی عراق و امنیتی متبلور در مقابله با تهدیدات مشترک عوامل اصلی همگرایی شیعیان ایران و عراق محسوب می‌شود. در مقابل عواملی مانند معادلات داخلی دو کشور از جمله رقابت‌های درونی احزاب شیعه در عراق و وجود جریان غرب‌گرا و شرق‌گرا در ایران همچنین تأثیر بازیگران خارجی، عوامل اصلی واگرایی شیعیان ایران و عراق تلقی می‌شوند. اگرچه در شرایط کنونی وزن عوامل همگرا از عوامل واگرا بیشتر می‌باشد، اما این برتری شکننده می‌باشد. مذهب شیعه همواره در کشورهای دیگر به غیر از ایران حتی در کشورهای که اکثریت جمعیت با شیعیان است، همواره در مظلومیت به سر برده و می‌برد، از سوی دیگر، با توجه به پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) توجه و محدود کردن گروه‌های شیعی به خصوص شیعیان اثنی‌عشری شکل دیگری به خود گرفته است. واقعیت آن است که شیعیان در شمال آفریقا و دیگر قاره‌ها به غیر از خاورمیانه جمعیت قابل توجهی ندارند و از آن‌جا که بیشتر کشورهای منطقه سنی مذهب هستند و تحت اوامر آمریکا با جمهوری اسلامی ایران دشمنی دارند، بنابراین این دشمنی به طور خودبه‌خودی به شیعیان منتقل شده و آن‌ها را از هر جهت تحت فشار و سرکوب قرار می‌دهد.

کتاب‌نامه

- ابراهیم، فزاد (۱۳۸۹)، شیعیان در جهان عرب مدرن، مترجم رضا سیمبر، تهران، دانشگاه امام صادق، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
اخوان کاظمی، مسعود و ویسی، سارا (الف) (۱۳۹۲)، علویان سوریه از شکل‌گیری تا قدرت‌یابی ۲، ماهنامه درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۶۸۸.

- اخوان کاظمی، مسعود و ویسی، سارا (ب) (۱۳۹۲)، علویان سوریه از شکل‌گیری تا قدرت‌یابی ۳، ماهنامه درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۶۸۹.
- جاودانی مقدم، مهدی؛ نصوحیان، محمد مهدی (۱۳۸۸)، نقش انقلاب اسلامی ایران در هویت‌یابی جمعی شیعیان در خاورمیانه، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۹.
- حسینی، سیده مطهره و بهربر، سروش (۱۳۸۹)، آیین تشیع در مصر و دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال یازدهم، شماره ۴۴.
- دادفر، سجاد (۱۳۸۹)، تحول و دگردیسی در نمای جامعه شناختی شیعیان عراق در قرن بیستم (علل / پیامدها)، مجله شیعه‌شناسی، شماره ۳۲.
- صفر، محمد جواد (۱۳۸۳)، آشنایی با قانون اساسی ایران، تهران: مؤسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، چاپ ۱۹.
- غلامی قمی، مصطفی (۱۳۸۶)، نقش شیعیان و رهبران مذهبی در تحولات سیاسی و اجتماعی عراق در سده اخیر، مجله شیعه‌شناسی، شماره ۱۷.
- فلاح، رحمت الله (الف) (۱۳۹۱)، اسلام‌گرایی در جمهوری آذربایجان: ماهیت و چشم اندازه‌ها، مجله پانزده خرداد، شماره ۳۲.
- فلاح، رحمت الله (ب) (۱۳۹۱)، برآورد سیاسی شیعیان عراق، مجله پانزده خرداد، شماره ۳۴.
- فولر، گراهام (۱۳۷۷)، قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران، ترجمه: عباس مخبر، (چاپ دوم)؛ تهران، مرکز نشر.
- قاسمی، فرج الله (۱۳۸۸)، مرجعیت و سیاست در عراق پس از اشغال، مجله علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، سال دوازدهم، شماره ۴۵.
- لاری، سید رحیم (۱۳۹۱)، طوایف و پیروان مذهب در کدام سو ایستاده‌اند؟ (نقش طوایف و مذاهب در تحولات ۱۸ ماهه سوریه)، ماهنامه بیداری اسلامی، شماره ۲.
- مقتی‌زاده، زینب (۱۳۸۴)، جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس، قم: شیعه‌شناسی.
- محمدپور، علی (۱۳۸۴)، ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه پس از حمله آمریکا به عراق، مجموعه مقالات دومین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران، ویژه‌نامه مجله علمی- پژوهشی ژئوپلیتیک، زمستان.
- مشهدی فراهانی، محمدحسین (۱۳۹۲)، کشتار شیعیان حاصل اتحاد ضد شیعی در پاکستان، ماهنامه پیام انقلاب، شماره ۷۲.
- مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۱)، هویت‌یابی شیعیان و ژئوپلیتیک نوین خاورمیانه، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، شماره ۲۵.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی